

Ο ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥΠΟΛΕΩΣ ΔΑΝΙΗΛ ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ (1833-1897)

Κ. Κοκκινόφτας

1. ΓΕΝΙΚΑ

Αρκετά μεγάλος αριθμός Κυπρίων ιεραρχών υπηρέτησε κατά τον περασμένο αιώνα το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων και αγωνίσθηκαν για τη διατήρηση των πατροπαράδοτων θεσμών και συμφερόντων του Ελληνισμού στην Παλαιστίνη. Μέσα δε, από την προσωπική ιστορία καθενός από τους κληρικούς αυτούς διαφαίνεται και η ιστορία της Ορθόδοξης Εκκλησίας και του Ελληνικού Έθνους και φωτίζονται οι αγώνες που επισφράγισαν την συνεκτικότητα των δεσμών των όπου γης Ελλήνων. Ανάμεσα στους ιεράρχες αυτούς περιλαμβάνεται και ο Αρχιεπίσκοπος Κυριακουπόλεως Δανιήλ Ιωαννίδης (1833-97).

2. ΤΑ ΠΑΙΔΙΚΑ ΚΑΙ ΝΕΑΝΙΚΑ ΤΟΥ ΧΡΟΝΙΑ

Ο Δανιήλ Ιωαννίδης γεννήθηκε¹ το 1833 στο μικρό χωριό Κουτσοβέντη της επαρχίας Κερύνειας που την εποχή αυτή δεν αριθμούσε περισσότερους από 40 κατοίκους. Ο πατέρας του Ιωάννης Γαβριήλ καταγόταν από το κεφαλοχώρι της Μαραθάσας Πεδουλά. Οι δύσκολες όμως συνθήκες ζωής των χωριών της ορεινής Κύπρου τον ανάγκασαν να καταφύγει σε νεαρή ηλικία, γύρω στα τέλη της δεύτερης δεκαετίας του περασμένου αιώνα στην αγιοταφίτικη Μονή του Αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου. Εκεί εργάστηκε για μερικά χρόνια μέχρι που νυμφεύτηκε τη μητέρα του Δανιήλ, Μαρία, η οποία καταγόταν από το γειτονικό Κουτσοβέντη. Από το γάμο τους απέκτησαν έξι παιδιά, με δεύτερο σε ηλικία τον Δανιήλ ή Σάββα όπως ήταν το λαϊκό του όνομα. Η ανυπαρξία scho-

λείων την εποχή εκείνη αποτελούσε μεγάλο εμπόδιο για τη μόρφωση των νεαρών Κυπρίων. Ελάχιστα ήταν τα εκπαιδευτήρια που υπήρχαν σε όλη την Κύπρο και αυτά ήταν συγκεντρωμένα στις πόλεις. Την ίδια περίοδο τα μόνα μορφωτικά κέντρα ήταν τα πολυάριθμα μικρά και μεγάλα μοναστήρια όπου οι μαθητές μάθαιναν λίγη ανάγνωση και γραφή Έτσι και ο νεαρός Σάββας έμαθε τα πρώτα του γράμματα από τους μοναχούς του Αγίου Ιωάννη όταν για κάποιο χρονικό διάστημα εργαζόταν εκεί βόσκοντας τα ζώα της Μονής. Το Μοναστήρι αυτό ήταν επανδρωμένο με αγιοταφίτες πατέρες που στέλλονταν από το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων ώστε να διαχειρίζονται την περιουσία του. Το ενδιαφέρον και η αγάπη του Δανιήλ για τα γράμματα παρεκίνησαν το δάσκαλό του, ηγούμενο της Μονής, να τον προσκαλέσει και να τον πάρει μαζί του κατά την επιστροφή του στα Ιεροσολύμα². Εκεί θα μπορούσε να αποκτήσει ευρύτερες σπουδές στα εκπαιδευτήρια που διατηρούσε το Πατριαρχείο. Γεμάτος χαρά και ελπίδα για μια καλύτερη ζωή ο μετέπειτα Αρχιεπίσκοπος Κυριακουπόλεως Δανιήλ Ιωαννίδης ανεχώρησε σε ηλικία 15 χρονών, στα 1848, για την Παλαιστίνη.

3. Η ΖΩΗ ΚΑΙ Η ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΣΤΟ

ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ

Ο Δανιήλ εγκαταστάθηκε στο μεγάλο κεντρικό μοναστήρι που χρησιμοποιούσε η αγιοταφίτικη αδελφότητα. Φοίτησε για μερικά χρόνια στα εκεί Ελληνικά σχολεία ενώ παράλληλα διδασκόταν τα σχετικά με την Ορθόδοξη μας Πίστη από τους Ιεροσολομίτες

μοναχούς. Η συνεχής από παιδικής ηλικίας, παρουσία του στο χώρο των Μοναστηριών και η αγάπη του για την Εκκλησία και την πνευματική της ζωή απετέλεσαν την αιτία ώστε λίγα χρόνια μετά την άφιξή του στα Ιεροσόλυμα να καρφεί μοναχός και λίγο αργότερα να προχειρισθεί διάκονος οπότε και μετονομάσθηκε σε Δανιήλ.

Αρχικά υπηρέτησε το Πατριαρχείο εκτελώντας τα ιερατικά του καθήκοντα στα Ιεροσόλυμα. Στη συνέχεια εργάστηκε σαν δάσκαλος στα Ελληνικά σχολεία στις πόλεις Ναζαρέτ και Ιόπη. Παράλληλα του ανατέθηκαν αρκετές άλλες διοικητικές και διαχειριστικές εργασίες. Οι έμφυτες του ικανότητες εκτιμήθηκαν από την Ιερά Σύνοδο που στα 1875 τον διόρισε ηγούμενο στη Γάζα. Μετά τη προχείρισή του σε ιερομόναχο εγκαταστάθηκε την ίδια χρονιά στο εκεί μοναστήρι.

Το διακόνημα του ηγούμενου στην απομακρυσμένη εκείνη πόλη που την κατοικούσαν αποκλειστικά Χριστιανοί και Μωαμεθανοί Άραβες ήταν ιδιαίτερα κουραστικό και επίπονο. Ο Δανιήλ είχε να συμβάλει κυρίως στην πνευματική καλλιέργεια του ιθαγενούς πληθυσμού που οι δύσκολες καταστάσεις της εποχής ήταν η αιτία ώστε να βρίσκεται σε πρωτόγονες πολιτιστικές συνθήκες. Ακόμη ως εκπρόσωπος τους στην τοπική τουρκική διοίκηση ήταν και ο κύριος διεκπεραιωτής όλων των υποθέσεών τους. Στη Γάζα την ίδια περίοδο υπηρετούσε ως καιμάκης, (δηλαδή πολιτικός διοικητής), ο επίσης Κύπριος στην καταγωγή, Κιαμήλ Πασάς (1831-1913) που υπήρξε αργότερα για τέσσερις συνολικά φορές Μεγάλος Βεζύρης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Με τον Τούρκο αυτό, που ανάμεσα στα άλλα ήταν φορέας και Ελληνικής παιδείας αφού είχε φοιτήσει στο ελληνικό σχολείο Λευκωσίας, ο Δανιήλ Ιωαννίδης συνδέθηκε με ισχυρή φιλία.

Κατάφερε δε μέσα από τη συνεργασία μαζί του να πετύχει πολλά ωφελήματα τόσο για τους Άραβες Χριστιανούς της περιοχής όσο και για την αγιοταφίτικη αδελφότητα.

Ο Δανιήλ παρέμεινε στη Γάζα για 3 χρόνια. Στη συνέχεια προχειρίστηκε σε Αρχιμανδρίτη και κλήθηκε στα 1878 να υπηρετήσει στο σπουδαιότερο από τα ηγουμενεία της Παλαιστίνης, αυτό της Ιόππης όπου ανταποκρίθηκε πάλιν με πολλή δεξιοτεχνία σε ότι απαιτούσε το καινούριο του διακόνημα. Η Ιόπη την εποχή εκείνη ήταν η μόνη σχεδόν πύλη διαμέσου της οποίας εισέρχονταν στα Ιεροσόλυμα οι προσκυνητές των Αγίων Τόπων. Ο δε ηγούμενος εκτός της πνευματικής φροντίδας του ποιμνίου του ήταν επιφορτισμένος με την υποδοχή και τη μέριμνα για ασφαλή διαμονή τόσο κατά την είσοδο όσο και κατά την έξοδο των προσκυνητών από την Παλαιστίνη. Στη θέση αυτή παρέμεινε για 4 χρόνια, μέχρι το 1882, οπότε και στάλθηκε ως απεσταλμένος της Ιεράς Συνόδου στην Κύπρο για να επιθεωρήσει τα εκεί περιουσιακά στοιχεία του Πατριαρχείου και να διευθετήσει τα ζητήματα που είχαν προκύψει από τη διαχείρισή τους. Μετά την ολοκλήρωση της αποστολής του επέστρεψε στα Ιεροσόλυμα όπου υπηρέτησε μέχρι το 1884 σε διάφορα διακονήματα. Τη χρονιά εκείνη στάλθηκε και πάλιν μακριά από την Παλαιστίνη, αυτή τη φορά στην Αθήνα, ώστε να βοηθήσει στην επίλυση παρόμοιων προβλημάτων που αντιμετώπιζε και εκεί το πατριαρχείο.

Επέστρεψε στα τέλη του 1885 στα Ιεροσόλυμα και διορίστηκε σχεδόν αμέσως ως τοποτηρητής του Μητροπολιτικού Θρόνου της Πτολεμαΐδας. Στην επισκοπική αυτή περιφέρεια που περιλάμβανε την πόλη της Χαΐφας καθώς και πολλά χωριά με Ορθόδοξο πληθυσμό έγινε η πρώτη μετωπική σύγκρου-

ση του Αρχιμανδρίτη τότε Δανιήλ Ιωαννίδη με την περίφημη Ρωσική Παλαιστινιακή Εταιρεία. Η Εταιρεία αυτή είχε δημιουργηθεί λίγα χρόνια προηγουμένως, στα 1882, κι είχε σαν στόχο της τη βαθμιαία εκτόπιση του ελληνισμού από την Παλαιστίνη και την αντικατάστασή του από τη Ρωσσία. Έτσι με την ίδρυση εκπαιδευτηρίων και συλλόγων, με την παροχή υποτροφιών και με χρηματοδοτήσεις αρκετών οργανώσεων κατάφερε να εξάρει τον αραβικό εθνικισμό σε βάρος των Ελλήνων ιεραρχών και των παραδοσιακών θεσμών του Πατριαρχείου. Ο Δανιήλ Ιωαννίδης αντελήφθηκε έγκαιρα τις ολέθριες για τον ελληνισμό επιδιώξεις της και κατάφερε να εξουδετερώσει στη Μητρόπολη του κάθε δραστηριότητά της.

Στα Ιεροσόλυμα επέστρεψε προς τα τέλη του 1886 έχοντας εκτελέσει με απόλυτη επιτυχία κάθε αποστολή που του είχε ανατεθεί μέχρι τότε. Η Ιερά Σύνοδος και ο ίδιος ο Πατριάρχης Νικόδημος (1883-90) εκτιμώντας τα πολλά προτερήματα και την αφοσίωσή του προς την Εκκλησία και τον Ελληνισμό, τον εξέλεξε στις 27.1.1886 Αρχιεπίσκοπο Κυριακουπόλεως με έδρα το μεγάλο μοναστήρι στα Ιεροσόλυμα. Από τη νέα του θέση υπηρέτησε το Πατριαρχείο ως ένας από τους βασικούς διοικητικούς λειτουργούς του. Ιδιαίτερη μάλιστα ήταν η προσφορά του ως επικεφαλής επιτροπών που διαχειριζονταν εκκλησιαστικά και εθνικά θέματα. Τις ίδιες πολύτιμες υπηρεσίες πρόσφερε και ως μέλος της Ιεράς Συνόδου στην οποία εντάχθηκε αμέσως μετά την εκλογή του σε Αρχιεπίσκοπο Κυριακουπόλεως.

4. ΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΤΟΥ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΗΣ ΡΩΣΣΙΚΗΣ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΙΑΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Ο Δανιήλ Ιωαννίδης υπήρξε ένας από τους κυριότερους πολέμιους⁴ των σχεδίων

της Παλαιστινιακής Εταιρείας. Συγκρούστηκε μέχρι και με τον Πατριάρχη Νικόδημο του οποίου το φρόνημα απέναντι στην Εταιρεία αυτή δεν ήταν σταθερό και μερικές φορές "διέκειτο υπόπτως προς αυτήν"⁵. Ήλεγχε το Νικόδημο, αφού διέβλεπε πως, αν η αδελφότητα εξακολουθούσε να αντιμετωπίζει με μετριοπάθεια την όλη κατάσταση, αυτό θα ήταν και η απαρχή του τέλους του Ελληνισμού στην Παλαιστίνη. Οι επικρίσεις εναντίον του Πατριάρχη κορυφώθηκαν όταν η Ιερά Σύνοδος με δική του προτροπή απεφάσισε να προχωρήσει στη συνομολόγηση δανείου από τη Ρωσσία με παράλληλη υποθήκευση των κτημάτων του Παναγίου Τάφου στη Βεσσαραβία. Αυτό όμως θα οδηγούσε στην ολοκληρωτική επικράτηση των Ρώσων. Γι' αυτό προεκλήθη οξεία κριτική από κάποιους Αγιοταφίτες πατέρες εναντίον της πολιτικής του Πατριάρχη και πνευματικού τους πατέρα. Οι επικρίσεις αυτές φόβισαν τον Νικόδημο που χρησιμοποιώντας την Πατριαρχική του ισχύ και με βάση κάποια προνόμια που του παρέχει σουλτανικό βεράτιο εξόρισε⁶ τον Μάρτιο του 1889 τον Δανιήλ μαζί με τρεις άλλους αρχιερείς, τους Αρχιμανδρίτες Πολύκαρπο, Στέφανο και Νικόδημο στην Κωνσταντινούπολη από όπου και θα αποστέλλονταν στη συνέχεια σε Μονή στη Σινώπη⁷.

Φτάνοντας όμως στην Κωνσταντινούπολη ο Δανιήλ πληροφορήθηκε πως εκεί βρισκόταν ο προσωπικός του φίλος και συμπατριώτης Κιαμήλ πασάς στον οποίο αμέσως και κατέφυγε. Αυτός το συμβούλευσε να επιστρέψει κρυφά στα Ιεροσόλυμα και να εισέλθει σε κάποιο μοναστήρι από όπου με βάση διαταγή που θα φρόντιζε να εκδοθεί, η Διοίκηση των Ιεροσολύμων δε θα τολμούσε να τον διώξει από αυτό. Στην Κωνσταντινούπολη παρέμεινε για κάποιο χρονικό διάστημα διαφωτίζοντας το Οικουμενικό Πατριαρχείο

χείο και τους εκηροσώπους του Ελληνισμού της Πόλης σχετικά με την πολιτική και τις δραστηριότητες της Ρωσικής Παλαιστινιακής Εταιρείας. Κατά τον Σεπτέμβριο δε του ίδιου χρόνου επέστρεψε στην Παλαιστίνη και από την Ιόπη ξεκίνησε μαζί με τους συντρόφους του για τα Ιεροσόλυμα όπου και είχε σκοπό να ενεργήσει σύμφωνα με τις υποδείξεις του Κιαμήλ. Ο Πατριάρχης Νικόδημος όμως, μαθαίνοντας από το ηγούμενο της Ιόπης τα σχετικά, επενέβη με τη βοήθεια του Διοικητή των Ιεροσολύμων και αφού συνέλαβε έξω από την Αγία Πόλη τους εξόριστους αρχιερείς τους ανάγκασε να εγκαταλείψουν την Παλαιστίνη. Ο Δανιήλ τότε κατέφυγε στην Κύπρο όπου παρέμεινε για διάστημα αρκετών μηνών⁸ φιλοξενούμενος στο σπίτι του συγγενή του δικηγόρου Αχιλλέα Κυριακίδη (1863-1925). Λειτουργήσε και κήρυξε σε πάρα πολλές εκκλησίες του νησιού όπως στον Άγιο Ανδρόνικο και στην Παναγία τη Χαρδακιώτισσα στην Κυθρέα⁹, στον Άγιο Λάζαρο στη Λάρνακα¹⁰ και αλλού, διδάσκοντας και νουθετώντας τους συμπατριώτες του. Συμμετείχε επίσης σε πολλές άλλες εκδηλώσεις που απόρρεαν από το ιερατικό του αξίωμα όπως στην κηδεία του Κυρηνεάς Μελέτιου τον Δεκέμβριο του 1889¹¹, και στο μνημόσυνο του γιατρού Θρασύβουλου Ρώπα τον Φεβρουάριο του 1890¹². Μερίμνησε ακόμη για τη συμπλήρωση των ιερών σκευών και των ιερατικών ενδυμάτων αρκετών εκκλησιών όπως της Αγίας Νάπας στη Λεμεσό.¹³

Την ίδια εποχή στα Ιεροσόλυμα συνεχίζονταν από κάποιους αγιοταφίτες πατέρες μια έντονη κριτική αντιπαράθεση εναντίον του Πατριάρχη και της πολιτικής του. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η Πύλη να αποφασίσει τελικά να αναστείλει τις παρεμβάσεις της υπέρ του Νικοδήμου και να αφήσει τη μονα-

στική κοινότητα να λύσει από μόνη της τα διάφορα ζητήματα που είχαν προκύψει. Έτσι τον Απρίλιο του 1890 ο Δανιήλ μαζί με 5 άλλους αδελφούς επέστρεψε με την άδεια της Κυβέρνησης¹⁴ στο Πατριαρχείο και ξεκίνησε ένα νέον αγώνα εναντίον τόσο του Πατριάρχη όσο και της Ρωσικής Παλαιστινιακής Εταιρείας. Τελικά ο Νικόδημος εξαναγκάστηκε στις 30 Ιουλίου του ίδιου χρόνου να υποβάλει παραίτηση και να αναχωρήσει για το μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου του Κρημού στη Χάλκη όπου και έζησε την υπόλοιπη ζωή του. Στη θέση του εξελέγη ο Αντιοχείας Γεράσιμος (1891-1897) τον οποίο συνόδευσε¹⁵ στα Ιεροσόλυμα τριμελής αντιπροσωπεία αγιοταφίτων αποτελούμενη από το Μητροπολίτη Πτολεμαΐδας Πατρίκιο, τον Σκευοφύλακα Αρχιμανδρίτη Ευθύμιο και τον ίδιο τον Αρχιεπίσκοπο Κυριακουπόλεως Δανιήλ. Με τον αδιάκοπο αυτό αγώνα ο Δανιήλ κατάφερε τελικά να αποτρέψει τα σχέδια της Εταιρείας το χώρο του Πατριαρχείου, πράγμα όμως που δεν κατάφερε ο επίσης ο Κύπριος Πατριάρχης Αντιοχείας Σπυρίδων Ευθυμίου (1891-1898) στο χώρο του δικού του Πατριαρχείου. Εκεί ο Σπυρίδωνας παρά τους συνεχείς αγώνες του είδε τα πλοκάμια της Ρωσικής αυτής οργάνωσης να απλώνονται σταθερά και να περισφίγγουν τα παραδοσιακά θέσμιμα που βρίσκονταν στα χέρια του ελληνισμού. Στο τέλος δε, ο ίδιος εξαναγκάστηκε σε παραίτηση και από τότε το Πατριαρχείο κυβέρνησαν Αραβόφωνοι Πατριάρχες που κατά τα πρώτα τουλάχιστον χρόνια ήταν κάτω από τον απόλυτο έλεγχο της Ρωσικής Διπλωματίας.

5. Η ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΟΥ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΙΔΙΑΙΤΕΡΗ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΔΑ ΚΥΠΡΟ

Η έλλειψη γραπτών μαρτυριών και η ανυπαρξία συστηματικής ιστορικής έρευνας που θα φώτιζε τη ζωή και τη δράση του Αρ-

χιεπισκόπου Κυριακουπόλεως Δανιήλ Ιωαννίδη υπήρξε η αιτία ώστε στο πέραςμα του χρόνου η πολύπλευρη του δραστηριότητα σχετικά με την Κύπρο να λησμονηθεί. Από μερικά στοιχεία που γνωρίζουμε σχετικά με τη δράση των Κυπρίων αγιοταφίτων πατέρων της περιόδου αυτής, όπως του Μητροπολίτη Πέτρας Μελετίου Ματτέου (1785-1867), του Αρχιεπισκόπου Ιορδάνου Επιφανίου Ματτέου (1837-1908), του Αρχιεπισκόπου Ιερωνύμου Μυριανθέα (1838-1898) και του επίσης Αρχιεπισκόπου Ιορδάνου Μελετίου Κρονίδη (1849-1918) η προσφορά τους φαίνεται να υπήρξε ιδιαίτερα αξιόλογη. Περιλαμβάνει κυρίως χρηματικές χορηγίες για την ανοικοδόμηση εκκλησιών και για το κτίσιμο σχολείων όπου και χορηγίες για σπουδές αρκετών νέων της εποχής.

Παρόμοιας εμβέλειας ήταν και η προσφορά του Δανιήλ Ιωαννίδη. Ιστορικά μας είναι γνωστές οι ενέργειες του για την ανοικοδόμηση της Ιεράς Μονής Μαχαιρά η οποία είχε αποτεφρωθεί στα 1892 από μεγάλη πυρκαγιά. Συνέδραμε τότε και βοήθησε¹⁶ τον ιερομόναχο της Μονής Χαρίτωνα που είχε μεταβεί για συλλογή εράνων στα Ιεροσόλυμα. Χρησιμοποίησε επίσης τις αρχιερατικές του διασυνδέσεις ώστε να εξασφαλιστούν αρκετές συστατικές επιστολές και ο Χαρίτων να μεταβεί στη βαθιά θρησκευόμενη Ρωσσία προς εξασφάλιση των απαιτούμενων χρημάτων για την ανοικοδόμηση του Μοναστηριού.

Η σημαντικότερη όμως προσφορά του προς την ιδιαίτερή του πατρίδα ήταν η οικονομική επιχορήγηση που παρείχε για τις σπουδές αρκετών νεαρών Κυπρίων¹⁷. Ανάμεσα σε άλλους που υπήρξαν υπότροφοι του περιλαμβάνονταν ο Ιωσήφ Αιμιλιανίδης¹⁸ που ήταν απόφοιτος της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης, ο γιατρός Κωνσταντίνος Αι-

μιλιανίδης¹⁹, ο δικηγόρος Ιωάννης Μυριανθέης, ο επίσης γιατρός Κωνσταντίνος Μυριανθέης, ο οποίος είχε προηγουμένως φοιτήσει στη Θεολογική Σχολή του Σταυρού, ο Αρχιεπίσκοπος Ιππόλυτος Μιχαηλίδης (1881-1960), ο γιατρός Ευέλθων Γλυκύς (1868-1935), ο έμπορος Ιωάννης Αιμιλιανίδης καθώς και οι Βαρνάβας Κωνσταντινίδης και Ιωάννης Χατζησάββας.

Την Κύπρο επισκέφθηκε αρκετές φορές ώστε να μπορέσει να διευθετήσει θέματα σχετικά με την πολυδιάστατη προσφορά του²⁰.

Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ

Η ζωή του Αρχιεπισκόπου Κυριακουπόλεως Δανιήλ Ιωαννίδη υπήρξε ένας αδιάκοπος αγώνας και μία συνεχής προσπάθεια για την προάσπιση του Ελληνισμού στο χώρο της Παλαιστίνης. Υπηρέτησε το Πατριαρχείο με αυταπάρνηση, σύνεση και σωφροσύνη φέροντας σε πέρας κάθε αποστολή που του ανατέθηκε. Ακόμη ποίμανε με μοναδικό τρόπο τόσο το Αραβόφωνο ποίμνιο του όσο και τους πολυάριθμους Κύπριους προσκυνητές που κατέφευγαν στα Ιεροσόλυμα.

Πέθανε²¹ στις 20 Ιουλίου 1897 μετά από σύντομη ασθένεια. Ο θάνατός του στέρησε το Πατριαρχείο από ένα επίλεκτο του μέλος, την εκκλησία από ένα σεμνό και ενάρετο κληρικό, τη δε ιδιαίτερή του πατρίδα από ένα αξιόλογο πνευματικό φύλακα και οδηγό.²²

1. Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια, Τόμος 14ος, Λευκωσία 1991 σελ. 1255, Κλεόβουλου Μυριανθόπουλου: "Η Συμβολή της Μαραθάσσας εις την Εκκλησία", Λεμεσός 1939, σελ. 68-80.

2. Αριστείδη Κουδουνάρη: "Βιογραφικό Λεξικό Κυπρίων (1800-1920)", Λευκωσία 1989, σελ. 30-31.

3. Αρχιεπισκόπου Τ.Π. Θέμελη: "Αγιοταφίτικοί Πίνακες", Νέα Σιών, Τόμος 29ος, 1934, σελ. 694.